

Metodica istoriei

ROLUL ȘI LOCUL HĂRȚII ÎN PROCESUL STUDIERII ISTORIEI ÎN ȘCOALĂ

PETRU DEMETRU POPESCU

Problema pusă în discuție nu este nouă. Mai ales pentru faptul că cea mai de tradiție modalitate sau procedeu metodic al desfășurării lecției de istorie este tocmai acela al folosirii hărții. Harta este inseparabilă ca formă și conținut de structura organică a lecției de istorie.

Aceasta nu înseamnă însă că dacă s-au spus multe lucruri despre hartă și modalitățile utilizării ei, problema a fost definitiv epuizată. Pedagogia contemporană, în fluxul ei înnoitor, cu cerințe și imperative care presupun metode active și creative de predare, dezvăluie neconținut noi resurse și în privința locului și rolului hărții în contextul instructiv și educativ al lecției de istorie. La rîndul ei, experiența la catedră își spune cuvîntul. După *opinia* noastră, problema ca atare, fără a fi spinoasă dar nici de minimă importanță, ridică dintru început două aspecte esențiale : a) unul de structură, referitor la hărțile aflate în dotarea școlilor — și deci la dispoziția noastră — condiție sine qua non a utilizării ; b) secundul de suprastructură, legat de latura subiectivă, constînd în priceperea profesorului, gradul lui de pregătire în alegerea modalităților folosirii hărții la lecția de istorie.

Începem tocmai prin prezentarea unor aspecte privind folosirea practică și cotidiană a hărții la lecția de istorie. Afirmăm că fiecare lecție presupune prezența hărții. Aceasta nu exclude ideea că unele lecții solicită mai mult harta, pe întreg parcursul desfășurării orei, altele au nevoie de hartă în anumite momente ale ei. De aici și concluzia diferențierii hărților ca atare și apariția cu necesitate a categoriilor de hărți și odată cu ele a variatelor procedee de utilizare a hărților.

Harta istorică simplă este cea aflată pe perete sau adusă de elev la intrarea profesorului în clasă. La rîndul ei ea este tematică, cerută de lecția zilei, de locul desfășurării evenimentului și de epoca la care se referă subiectul. De exemplu : „Harta lumii în timpul marilor descoperiri geografice și a primelor cuceriri coloniale“ sau „Dacia în timpul stăpînirii Imperiului roman“. Astfel de hărți pot fi folosite în mod obișnuit, prin indicarea pe ele, în timpul expunerii, a principalelor itinerare urmate de exploratori. Sau pe harta Daciei romane pot fi arătate hotarele acesteia, apele, localitățile, limesurile etc.

Aria folosirii unor astfel de hărți poate fi însă extinsă și pe un alt plan. Acela al stabilirii unei relații între istoria patriei și cea universală. Sau — mai concret spus — al încadrării unor teme de istoria patriei în istoria universală. De pildă, alături de harta „Dacia în timpul stăpînirii Imperiului roman“ poate fi adusă și o hartă a Imperiului roman, la acea dată ajuns la maxima lui întindere și strălucire. În cadrul hărții impe-

riului, Dacia apare în contextul general, încât se poate observa mai bine poziția ei de provincie imperială. De asemenea, pot fi urmărite drumurile construite pentru a lega Dacia de regiunile romane sud-dunărene și de Italia. Se poate înțelege mai ușor procesul exploataării bogățiilor naturale ale Daciei și transportării lor spre inima Imperiului roman.

În cazul lecției „Marile descoperiri geografice și primele cuceriri coloniale”, poate fi alăturată de data aceasta harta țărilor române în secolele XV—XVI. Se poate face o legătură între faptul că epoca aceasta, care a ridicat cu necesitate problema extinderii cunoștințelor științifice și orizontului geografic, este și în țările române o epocă de înflorire, caracterizată de domniile de vîrf ale lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș. Călătoria negustorului rus Afanasie Nikitin în Moldova secolului al XV-lea și însemnările lui privind dezvoltarea pe toate planurile a acestei țări românești poate constitui un argument edificator în acest sens, unificarea. Această epocă se încheie cu actul din 1600, făurit de Mihai Viteazul, de asemenea un moment de vîrf.

O mare însemnătate în înțelegerea dialectică și procesuală a evenimentelor istorice prezintă hărțile construite tematic cu ajutorul elevilor. Afirmatia necesită o explicație judicioasă și concretă. Sînt lecții unde simpla hartă istorică nu satisface în suficientă măsură. Lecția privind „Unificarea Italiei și Germaniei” este concludentă. Pe harta generală a Europei sau pe hărțile distincte ale Italiei și Germaniei este necesar a fi indicate diferitele teritorii ale țărilor respective, țări aflate în stare de fărâmițare înainte de unificare. O hartă tematică făurită cu ajutorul elevilor (pe lângă aspectul deprinderii elevilor cu întocmirea hărților istorice) poate prezenta distinct fiecare teritoriu care va participa la procesul unificării. Teritoriile pot apărea în culori diferite, iar denumirea scrisă cu tuș negru, distinct : Regatul Sardiniei (Piemontul), Lombardia, Venetia, Modena, Parma, Toscana, Statul Papal, Regatul Neapolelui ; sau Bavaria, Baden, Württemberg, Saxonia, Hessa-Darmstadt, Turingia, Franconia, Suabia etc. Se poate merge și mai departe. În cadrul cercurilor „Mîini îndemînatice”, se pot confecționa din carton sau lucra la traforaj hărțile Italiei și Germaniei. Fiecare teritoriu este decupat. Pe măsură ce profesorul explică procesul de unificare, după ce a arătat la harta murală teritoriul respectiv, îl ia și îl așează în cealaltă hartă, tematică. La încheierea procesului de explicare a unificării, harta este completată. Elevii pot fi imediat puși să reconstituie harta. În acest fel totul li se fixează în minte.

Hărțile tematice pot fi confecționate și în legătură cu formarea marilor imperii, din antichitate pînă în epoca modernă și contemporană : imperiul persan, imperiul roman, imperiul carolingian, marele califat arab, imperiul bizantin, imperiul otoman, imperiul habsburgic, imperiul napoleonian sau coteropirile Germaniei hitleriste. În cazul acesta, o hartă cu teritorii decupate și adăugate succesiv în timpul expunerii nu mai este indicată. Pentru că la problema unificărilor avem în vedere ilustrarea unui proces istoric progresist, cu urmări pozitive pentru dezvoltarea societății. Imperiile, fără excepție, inclusiv cele coloniale, ne aduc în fața unui fenomen reacționar, opus progresului, fenomen care stînjenește mersul spre înainte al societății din teritoriile coteropite. În acest caz, harta mută, tot mai

mult întâlnită în predarea istoriei, poate fi folosită cu succes. Se pot desena contururile țărilor cotropite și indica prin săgeți, de culoare diferită, cotropirile. Harta mută oferă avantajul de a putea șterge totul și relua imediat sau în ora viitoare altă temă. Ea poate fi deci utilizată la toate lecțiile de istorie, capătă caracter permanent.

Metodele moderne, active de predare a istoriei, ne aduc însă în fața unei etape superioare în folosirea hărții — față de exemplele arătate pînă acum —, caracterizată printr-o tehnicizare a mijloacelor și procedeele de lucru cu harta. Ea poate fi nemijlocit pusă în legătură cu cabinetul de istorie și dotarea lui cu aparatura necesară modernizării lecției, a instruirii și educării elevilor. Sîntem în procesul generalizării predării lecțiilor de istorie în cabinet. Aici avem posibilitatea să îmbogățim neconținut mijloacele de folosire a hărții. A intrat în dotarea unor cabinete funcționale din București și provincie, prin strădania meritorie a unor cadre didactice pasionate și cu dorința continuă de a perfecționa mijloacele de învățămînt, harta realizată la proporțiile unui perete de clasă, dotată cu instalație electrică. S-au construit asemenea hărți cu referire la istoria României; aprinderea becușelor indică centre de răscoală sau centre unde s-au manifestat acțiuni muncitorești; sau de altă factură, localități istorice de pe teritoriul patriei noastre; ori, harta economică a Republicii Socialiste România. Mînuirea sistemului electric de instalație, aprinderea becușelor, îi emoționează pe elevi, le oferă în chip sugestiv noțiuni clare și concrete.

Un capitol aparte — și strîns legat de mijloacele audio-vizuale moderne — îl constituie cel legat de proiectarea hărții, în diferitele ei ipostaze, practică în școlile noastre cu reale și bune răsfrîngeri instructive și educative. Harta poate fi proiectată la epidiascop și în felul acesta apare destul de mare, cu locurile istorice clare și vizibile. La clasa a VIII-a, de pildă, la lecția privind „Statul dac de la Burebista la Decebal“, poate fi înfățișată prin proiecție mai întîi harta Daciei preromane și apoi cea privind sistemul de fortificații dac din munții Orăștiei. Dacă prima hartă oferă cadrul general al statului centralizat și independent dac, a doua prezintă în detaliu cetățile dacice care înconjurau cu o salbă Sarmizegetusa Regia: Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Bănița, Căpîlna. De altfel o ingenioasă împletire a imaginii cu textul comentat a constituit în ultima vreme preocuparea Direcției de perfecționare a mijloacelor de învățămînt din Ministerul Educației și Învățămîntului. Vor apărea un număr de seturi de diapozitive, pentru diferite lecții din Istoria patriei, unde fiecare imagine și deci și harta aflată în cadrul fiecărui set sînt comentate pe bandă sonoră. Filmul documentar, formă superioară a proiecției școlare, este deosebit de instructiv și educativ și are o mare înrîurire asupra elevilor. În cadrul filmului documentar privind „Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 august 1944“, se prezintă o hartă pe care apare dinamica evenimentelor în succesiunea lor. Harta apare la început. După filmarea cîtorva imagini, reapare aceeași hartă unde, prin săgeți mișcătoare, este indicată desfășurarea acțiunii. Totul se repetă pînă la sfîrșitul filmului. Pe hartă apare întreaga dinamică a revoluției de eliberare națională. La fel pentru „Participarea României la războiul drept, antihitlerist.“ Filmul este prezentat cu succes atît la clasele a X-a, la lecțiile privind „Istoria

contemporană a României", cît și la clasele a XII-a, la ultimul capitol, privind epoca contemporană a României.

O ipostază a folosirii hărții la lecțiile de istorie este legată de interpretarea ei. În cabinetele bine construite, un fond bogat de hărți, multiplicat în 40—50 de exemplare, oferă profesorului posibilitatea de a așeza pe fiecare pupitru, sub cristal, o hartă referitoare la tema ce se predă. Elevii pot urmări desfășurarea unor acțiuni militare, a unor răscoale țărănești etc. pe întreg parcursul predării. Profesorul indică acțiunea pe harta murală și elevii confruntă totul cu harta pe care o au în față. La verificarea cunoștințelor, elevii pot fi puși să interpreteze harta de sub cristal și, în felul acesta, să reconstituie evenimentul. De fapt, în aceeași manieră poate fi folosită și harta din manualul de istorie. Din păcate, manualele noastre sînt încă sărace în hărți. E adevărat că s-au făcut unele progrese și hărțile s-au înmulțit. De asemenea și calitatea lor s-a ridicat. Socotim însă că harta are un rol polivalent atît în timpul predării cît și în procesul de învățare a lecției, acasă. Trebuie să se ajungă pînă acolo încît, aproape la fiecare lecție, în orice caz la cele ce comportă o dinamică deosebită, să existe harta tematică, parte integrantă a conținutului lecției respective.

Nu mai vorbim de necesitatea atlaselor istorice. Un cabinet de istorie trăiește nu atît prin șirul imaginilor afișate pe perete, cît mai ales prin materialul didactic bogat, ce poate fi utilizat cu mare eficacitate în procesul studierii istoriei.

Sigur însă că nici una din aceste modalități nu poate înlocui sau elimina harta murală. Considerăm că, paralel cu preocuparea pentru utilizarea unor cît mai variate ipostaze în acțiunea cu harta, e necesar să ne îmbogățim în permanență fondul de hărți școlare.

În acest scop, revenim la aspectul obiectiv al existentului de hărți, aflat în dotarea școlilor. E un lucru cert că unele sînt bine aprovizionate, posedînd un bogat fond de hărți din istoria Patriei și cea universală. În timp ce altele sînt foarte sărace în hărți. Pentru a avea o imagine a unor hărți editate prin grija Ministerului Educației și Învățămîntului, cităm selecțiv cîteva din cele mai însemnate, apărute din anul 1972 pînă în prezent.

ISTORIA PATRIEI

- 1 — Dacia în timpul lui Burebista și Decebal.
- 2 — Dacia romană.
- 3 — Formațiuni politice pe teritoriul patriei noastre (secolele IX—XIII).
- 4 — Țările Române în timpul lui Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și Iancu de Hunedoara.
- 5 — Țările Române în timpul lui Mihai Viteazul.
- 6 — Țările Române în secolele XVII—XVIII.
- 7 — România între 1878—1918.
- 8 — Mișcarea muncitorească în România (1918—1940).
- 9 — România între anii 1940—1944. Triumful insurecției naționale antifasciste armate din august 1944.

ISTORIA UNIVERSALĂ

- 1 — Grecia antică și Macedonia.
- 2 — Imperiul Roman.
- 3 — Europa între 1642 — 1789/1794.
- 4 — Lupta de eliberare socială și națională (1784—1848).
- 5 — Europa între anii 1789—1815.
- 6 — Europa între anii 1815—1870.
- 7 — Mișcarea muncitorească și socialistă de la începuturi pînă în 1918.
- 8 — Europa în timpul celui de-al doilea război mondial.

Această listă selectivă poate sta în atenția fiecărei școli. E și un prilej de privire critică asupra ei. Personal, consider că ea satisface într-o măsură însemnată cerințele școlilor. În condițiile modernizării mijloacelor de învățămînt, este însă nevoie de mai mult, pentru continua înnoire și îmbogățire a fondului de hărți. În preocuparea actuală a Ministerului Educației și Învățămîntului există o permanentă grijă pe această linie. De pildă, s-a pregătit apariția în anul școlar 1979—1980 a hărților privind: Africa în secolele XVI—XX; America de nord, Centrală și de Sud în secolele XIX—XX (pînă la 1917); Europa în secolul XVI — mijlocul secolului al XVII-lea. În felul acesta, se răspunde la o necesitate actuală, fiind știut că, în ultimii ani, s-a acordat o atenție deosebită studierii istoriei Africii, Asiei și Americii, aspecte neglijate în trecut.

În momentul de față, sînt necesare asemenea hărți, care să răspundă la două cerințe :

- a) Să țină seama de structura programelor și manualelor ;
- b) Pentru epoca contemporană, să corespună realităților ei, modificărilor intervenite în viața popoarelor, a țărilor lumii.

Pentru a exemplifica aceste cerințe, socotim necesar să subliniem ideea că structurarea studierii istoriei pe lecții de sinteză implică organic și hărțile tematice corespunzătoare. De pildă, la Istoriei Patriei citez cîteva titluri de hărți tematice și de sinteză, de primă necesitate : Patria noastră în orînduirea comunei primitive ; Formarea poporului român și a limbii române ; Lupta pentru independență în secolele XIV—XIX ; Lupta socială, antifeudală în secolele XIII—XVIII ; Actul politic al unirii Țărilor Române (1600—1918).

În aceeași idee, pentru istoria universală ar fi necesare hărți de sinteză problematică pentru fiecare epocă istorică. Dăm doar cîteva exemple. Pentru Istoria antică (orînduirea sclavagistă) propunem patru hărți : Viața economică în orînduirea sclavagistă ; Structura societății în orînduirea sclavagistă ; Organizarea politică în lumea antică ; Cultura antichității sclavagiste. Aceste patru hărți pot fi utilizate cu succes la toate lecțiile de Istorie antică (orînduirea sclavagistă). Pentru Istoria evului mediu (orînduirea feudală), tematica fiind mai complexă, ea ar necesita și un număr mai mare de hărți. Cităm cîteva, după părerea noastră de maximă însemnătate și cuprindere : Statul feudal și evoluția sa ; Lupta popoarelor pentru independență în feudalism ; Mișcări ideologice și social-politice împotriva dominației feudale și bise-

ricești. Ar fi interesant de arătat cum vedem noi structura și problematizarea unor asemenea hărți. La harta privind „Statutul feudal și evoluția sa“, trebuie surprins și ilustrat procesul istoric al constituirii primelor „regate barbare“ în Europa și Africa, etapa trecerii la statul feudal. Harta referitoare la „Lupta popoarelor pentru independență în feudalism“ ar trebui să indice principalele centre și regiuni unde s-au desfășurat războaie de apărare și pentru menținerea independenței în Europa (Franța, Anglia, Spania, orașele italiene, țările române) și lupta popoarelor Europei și Asiei împotriva cuceririlor mongole. Cît privește alcătuirea unei hărți, deosebit de greu de realizat după părerea noastră, dar nu imposibil, privind „Mișcări ideologice și social-politice împotriva dominației feudale și bisericesti“, ar trebui ilustrate prin semne convenționale, bine precizate în legenda hărții, centrele Renașterii și umanismului în Italia și întreaga Europă, în ordinea cronologică și a însemnătății lor valorice, redate centrele reformei și contrareformei, realizată desfășurarea războiului țărănesc husit, războiului țărănesc german, răscoalelor din Transilvania și revoluției burgheze din Țările de Jos.

La „Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane“, pentru istoria modernă se impune harta tematică privind revoluțiile burgheze și burghezo-democratice și aria răspîndirii lor (în timp și spațiu). La istoria contemporană, pe care o plasăm în centrul atenției noastre, ținem seamă în primul rînd de multiplele și rapidele transformări și mutații în lumea de azi. Se impun hărți tematice noi, care să corespundă actualei evoluții a vieții internaționale. Într-un cuvînt: aduse la zi. De pildă, pornind de la procesul obiectiv al destrămării sistemului mondial al colonialismului, de la faptul că asistăm neconștient la formarea de noi state independente, harta politică a lumii la zi se impune cu necesitate. La fel, o hartă privind „Schimbarea raportului de forțe pe arena mondială, în favoarea socialismului, democrației și păcii.“ Sau o hartă care să reflecte relațiile de colaborare ale României cu țările lumii, inițiativele noastre de pace, contribuția României la noua ordine economică și politică mondială.

Subliniem că astfel de hărți, aduse la zi, pot fi editate și pentru orînduirile presocialiste. De pildă „Patria noastră în orînduirea primitivă“ trebuie să țină seama de dinamica descoperirilor arheologice din ultimii ani. Să fie o hartă despre societatea primitivă, însă actuală. Același lucru se poate afirma și despre harta privind „Formarea poporului român și a limbii române“. Ea nu necesită a fi prea complicată, trebuind să reflecte în special problema continuității elementului băștinaș în perimetrul istoric carpatodanubian.

Aceste cîteva exemple rezultă din dorința noastră de a se ajunge la realizarea unor asemenea hărți tematice, care să corespundă structurii programei și manualelor, dar care să se dovedească și utile în cel mai înalt grad, cu rezultate instructive și formative dintre cele mai bune. De pildă, elevii pot avea imaginea de ansamblu a fenomenului renașcentist, dar și a particularităților naționale ale fenomenului, pot înțelege procesele și evenimentele în corelarea lor dialectică, în timpul și spațiul istoric.

Asemenea hărți, introduse în viața și uzul școlilor noastre, ar putea spori mult aspectul modernizării în studiul istoriei și caracterul formativ al lecției de istorie.